

Raua import

14. sajandi Liivimaale

MIHKEL MÄESALU

Eesti arheoloogide uurimistulemuste järgi algas raua sulatamine kohalikust soomaagist millalgi 1. sajandil eKr või hiljemalt 1. sajandil pKr. Siinse rauatootmise kõrgperioodiks oli ajavahemik 12.–14. sajandini, millele järgnes kiire langus ja kohapealse rauatootmise peatumine 15. sajandi alguses.¹ Läti arheoloogiline materjal osutab sealse rauatootmise algusele 1.–4. sajandil pKr, lõppemisele 14.–15. sajandil² ning taaskäivitamisele 17. sajandil Kuramaa hertsogkonnas, aga siis juba Rootsist, Saksamaalt ja Madalmaadest sisse toodud meistrite abil.³ Skandinaavias, Soomes ja Vene aladel jätkus soomaagist raua tootmine ka varauusajal, kestes paiguti kuni 19. sajandini.⁴

Rauatootmise üllatavalt järsk lõpp enam-vähem samal ajal üle kogu keskaegse Liivimaa on võrdluses naabermaadega erandlik ega ole seni rahuldavat selgitust leidnud. Ilmselgelt jäi eestlaste ja teiste keskaegse Liivimaa allutatud rahvaste rauatootmise traditsioon püsima ka pärast ristiõdijate vallutust 13. sajandil ning seni puudub ka igasugune teave Liivimaa maahärrade püüdlustest kohapealset rauatootmist keelata või tõkestada. Üks olulisi mõjutegureid rauatootmise järsule lõppemisele võis olla ulatuslik raua import, kuid selles osas ei ole arheoloogid ühisele seisukohale jõudnud.⁵

Mihkel Mäesalu, PhD, keskaja teadur, ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu Ülikool, Ülikooli 18, 50090 Tartu, mihkel.maesalu@ut.ee

- ¹ J. Peets. The Power of Iron. Iron Production and Blacksmithy in Estonia and Neighbouring Areas in Prehistoric Period and the Middle Ages. (Muinasaja teadus 12) Tallinn: Institute of History, 2003, lk 135–136; R. Saage, M. Mäesalu, K. Oks. Iron production and trade in Estonia from the 11th to 16th century. – Baltic metal trade. Ed. by C. Karlsson (ilmumas).
- ² B. Rundberget, A. Vasks *et al.* Bloomery ironmaking in Latvia – a comparative study of Iron Age and medieval technologies. – Historical Metallurgy 2018 (ilmunud 2020), 52:5, lk 96–109.
- ³ M. Jakovļeva, D. Auzuņa *et al.* Gone to smelt iron in Courland: technology transfer in the development of an early modern industry. – Post-Medieval Archaeology 2019, 53:1, lk 102–124.
- ⁴ V. F. Buchwald. Iron, steel and cast iron before Bessemer. The slag-analytical method and the role of carbon and phosphorus. (Historisk-filosofiske Skrifter 32) Viborg: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2008, lk 34–39, 40–43, 55–64, 68–69 ja 112–119; K. N. Serbina. Krest'janskaja železodelatel'naja promyšlennost' severo-zapadnoj Rossii XVI – pervoj poloviny XIX v. Leningrad: Nauka, 1971.
- ⁵ Vt arutelu: R. Saage, J. Peets *et al.* Metallographic investigation of iron blooms and bars from the smithy site of Käku, Estonia. – Fennoscandia archaeologica 2017 (ilmunud 2018), 34, lk 46–58, siin lk 55–56. Aastal 2003 pidas Jüri Peets raua importi ebatõenäoliseks põhjuseks siinse rauatootmise lõppemisele (J. Peets. The Power of Iron, lk 136).

On teada, et hiljemalt 14. sajandist sai Liivimaa ülemerenaabrist Rootsist peamine raua tootja Läänemere ruumis.⁶ Ainuüksi Lübeckisse eksporditi Rootsist 1368. aasta paiku hinnanguliselt 200–300 tonni rauda aastas ning 1492–1493 juba 1000–1200 tonni, samas kui Gdańskisse (sks Danzig) tarniti 15. sajandi lõpupoole umbes 100–200 tonni Rootsi rauda aastas.⁷ 14.–16. sajandini eksportis Rootsi peasjalikult osmundiks kutsutud rauasorti, mida toodeti mäemaagist teisese taandamise meetodil. See tähendab, et esmalt kuumutati rauamaaki kõrgahjus seni, kuni sulamise tagajärjel eraldusid üksteisest vedel šlakk ja vedel toormalm. Jahtunud toormalmi sulatati seejärel uuesti, kuid seekord oksüdeeruvas keskkonnas, mis andis lõpp-produktiks raua. Sel viisil toodetud lapik rauakook raiuti kirvega umbes 260–300 grammisteks tükkideks ehk osmunditeks.⁸ Mäemaagist sai sel moel korraga toota tunduvalt suuremas koguses rauda kui soorauast esmase taandamise meetodil.⁹ Kuigi osmundi tootmine nõudis rohkem tööjõudu ja spetsiifilist maaki, oli protsess oma suurema tootlikkuse tõttu sooraua valmistamisest odavam.¹⁰ Osmund ei pruukinud tingimata alati olla kvaliteetsem või paremate omadustega kui soorauast toodetud raud, küll aga pidi rauast esemeid valmistanud sepp osmunditükke tunduvalt vähem eeltöötlemata kui sooraua tavalist tootmissaadust kaubarauda.¹¹

⁶ R. Sprandel. *Das Eisengewerbe im Mittelalter*. Stuttgart: Hiersemann, 1968, lk 206–211; G. Dahlbäck. *Eisen und Kupfer, Butter und Lachs: Schwedische Produkte im hansischen Handel. – Vergleichende Ansätze in der hansischen Geschichtsforschung*. Hrsg. von R. Hammel-Kiesow. (Hansische Studien 13) Trier: Porta Alba Verlag, 2002, lk 163–173; T. Lindkvist. *Iron and the making of Sweden. – Quaestiones medii aevi novae* 2017, 22, lk 5–22.

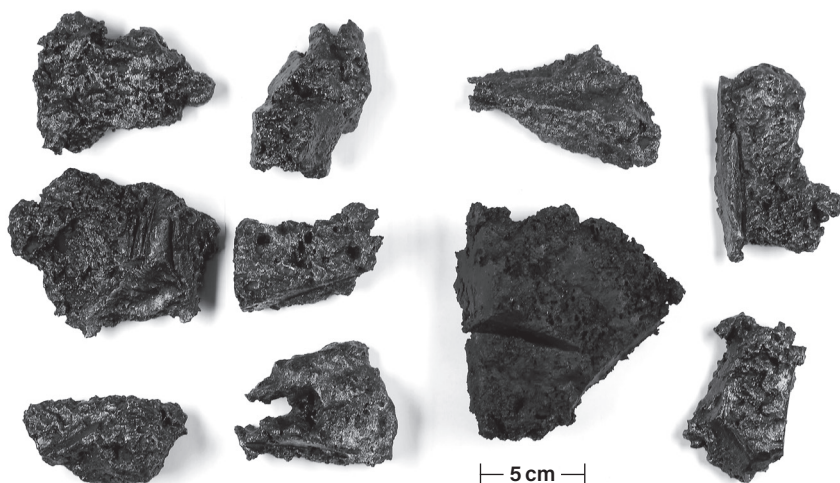
⁷ B. Berglund. *Marknad och ämnesjärn. – Järnet och Sveriges medeltida modernisering*. Udg. af B. Berglund. (Jernkontorets Berghistoriska Skriftseri 48) Halmstad: Jernkontoret, 2015, lk 77–113, siin lk 86; F. Olsson. *Järnhanteringsens dynamik. Produktion, lokalisering och agglomerationer i Bergslagen och Mellansverige 1368–1910*. (Umeå Studies in Economic History 35) Umeå, 2007, lk 61–62.

⁸ A. Wallander. *Osmundjärn. Inventeringar och analyser av osmundar från arkeologiska undersökningar i Sverige*. (Jernkontorets Berghistoriska utskott 84) Stockholm: Jernkontoret, 2018, lk 64–67. Ühe osmundi standardkaaluks oli 283 grammi, aga tegelikkuses on arheoloogiliselt leitud osmundid vägagi kõikuva kaaluga. Hea kirjelduse raua tootmisest teisese taandamise meetodil annab: V. F. Buchwald. *Iron, steel and cast iron before Bessemer. The slag-analytical method and the role of carbon and phosphorus*. (Historisk-filosofiske Skrifter 32) Viborg: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2008, lk 228–232.

⁹ Raua tootmisel esmase taandamise meetodil kuumutati rauamaaki üksnes niikaua, kuni šlakk sulas ja eraldus ning ahju jäi hõõgav tahke rauatükk.

¹⁰ B. Franzén. *Fixed versus Floating Capital in the Medieval Iron Trade, 1385–1504. – Organizing History. Studies in Honor of Jan Glete*. Ed. by A. M. Forssberg, M. Hallenberg *et al.* Lund: Nordic Academic Press, 2011, lk 297–313, siin lk 306–307.

¹¹ Soorauast toodetud kaubaraud vajas niivõrd suurel määral eeltöötlust, et näiteks 12.–14. sajandi Kopenhaagenis olid mitmed sepad spetsialiseerunud kaubarauast sepi tamismisele, mida müüdi nii teistele linna seppadele kui ka eksporditi muudesse Taani piirkondadesse. Lähemalt H. Dahlström. *Networks of Iron. The Role of Blacksmithing in Medieval Copenhagen. – Acta archaeologica* 2019, 90, lk 127–151.

*Viljandi linnusest 2022. aastal leitud osmunditükid, mis arvatavasti pärinevad 16. sajandi teisest poolest.
Foto: Ragnar Saage*

Osmundiekspordi peamiseks keskuseks oli 13. sajandi keskpaigas rajatud Stockholmi linn. Seal pakendati osmunditükid standardsuuruses vaatidesse, mis sisaldasid ligikaudu 480 osmunditükki kogukaaluga 20 leisikat Stockholmi rauakaalu (umbes 136 kg).¹² Osmundit eksporditi nendesamade vaatide kaupa, kusjuures üks last osmundit koosnes 12 vaadist (umbes 1630 kg).¹³ Tallinna 16. sajandi alguse kaalumääruse järgi pidi üks vaat osmundit kaaluma 18 Tallinna leisikat (umbes 145 kg). Umbes üheksakilogrammiline kaaluerinevus tulenes usutavasti nii vaadi enda kaalust – Tallinna määrukses on ka vaat sisse arvestatud – kui ka keskaegsete punderkaalude ja kaaluvihtide ebatäpsusest.¹⁴

Suure rauaekspordipiirkonna geograafiline lähedus Liivimaale ning Stockholmi ja Tallinna paiknemine ühel Läänemere kolmest traditsioonilisest ida-läänesuunalisest laevateest tekitab paratamatult küsimuse: kui suur osa 14.–15. sajandi jooksul massiliselt kasvanud Rootsi rauaekspordist jõudis Liivimaale. Senised uurimused

¹² N. Björkenstam. Osmundjärn. Osmundes fatvikter och osmundvikten. (Jernkontorets Berghistoriska Skriftseri 30) Stockholm: Jernkontoret, 1993, eriti lk 113–114 (Stockholmi rauakaalu kohta).

¹³ C. Gejrot. The value of iron: examples of commercial documents from medieval Sweden. – Les documents du commerce et des marchands entre Moyen Âge et époque moderne (XIIe – XVIIe siècle). (Collectionne de l' École française de Rome 550) Ed. C. Mantegna, O. Poncet. Rome: École française de Rome, 2018, lk 169–180.

¹⁴ I. Leimus. Mark, leisikas ja laevanael: keskaegse Liivimaa kaaluühikutest. – Ajalooline Ajakiri 2014, 4 (150), lk 287–302, eriti lk 297. Punder oli „ebavõrdsete õlgadega nn Rooma kaal“ suuremate kaupade kaalumiseks (tsitaat samas, lk 294).

raua impordist keskaegsele Liivimaale piirduvad ühe 1991. aastal ilmunud eestikeelse artikliga, mille järgi leidis importraud „keskaegsel Liivimaal vähemalt 14. sajandist alates rohket kasutamist ja hiljemalt 16. sajandiks muutus see domineerivaks. Raud oli peamiselt Rootsi päritolu ja toodi Liivimaale kas otse Rootsist, Lübecki ning Danzigi kaudu või osalt ka läbi Soome. 16. sajandist alates oli ülekaalus otse Rootsist imporditud raud.“¹⁵ Läti ajaloolased seevastu on seisukohal, et kuni 17. sajandini domineeris Läti aladel Saksa raud, mida imporditi Riiga Põhja-Saksa hansalinna-dest.¹⁶ Arheoloogiliselt on osmundit seni leitud vaid Eestist,¹⁷ kuid kuna ühe roos-tes rauatüki tuvastamine osmundina nõuab uurijalt arheoloogilis-metallograafilist erialast ettevalmistust ning kindluse mõttes ka metallograafilise analüüsi tegemist, leidub Eesti ja Läti arheoloogilises leiuvaines eeldatavasti osmundit, mida ei ole seni lihtsalt sellena tuvastatud.

Käesoleva artikli fookuses on raua import keskaegsele Liivimaale kirjalike allikate valguses eelkõige 14. sajandil. Senise napi uurimisseisu juures on paljud selle perioodi kirjalikud allikad jäänud rauakaubanduse aspektist käsitlemata. Samuti vajab vastust küsimus, kas raua import võis tollal olla juba niivõrd suures mahus, et seda võiks lugeda peamiseks teguriks kohaliku rauasulatamise järsule lõpule 15. sajandi alguse Liivimaal.

Varaseim teade raua impordist keskaegsele Liivimaale

Varaseima teate raua impordist keskaegsele Liivimaale leiab Tallinna Linnaarhiivis säilitatavast pärgamentürikust, mille 10. juulil 1336 on Tallinnas kirjutanud Narva kodanik Florekinus, kes kirjeldab oma kaht kaubareisi Stockholmi, kust ta ostis Liivimaale veoks muude kaupade seas ka rauda. Allika olulisuse tõttu esitan selle siin täies mahus eestikeelses tõlkes.

Kõigile, kes seda ürikut vaatavad, tervitustega Issandas igaveses, Narva kodanik Florekinus.

Käesolevaga tunnistatan avalikult, et minu armsad veresugulased Bertoldus de Corbes ja Bertoldus de Ellevere sõlmisid minuga kaubaühisuse, ega kutsunud sinna kedagi teist, ei Tallinna raehärrat ega kodanikku; ning usaldasid minu kätte 12 lasti rukist – müües poole sellest mulle –, et ma viiksin selle oma laevaga Stockholmi nii, et kõik kahjud ja kasud olid meil ühiselt kanda. Ja kui ma Jumala tahtel

¹⁵ T. Sepp. Raua impordist keskaegses Eestis. – Kleio 1991, 4, lk 6–10, tsitaat lk 10.

¹⁶ V. Kļava, G. Straube et al. Evidence of sixteenth- and seventeenth-century iron production and ironworking in Vidzeme (the example of Ropaži manor): an interdisciplinary approach. – Journal of Baltic Studies 2018, 49:4, lk 421–445, siin lk 424. Infoallikana on artiklis viidatud koguteosele: Feodālā Rīga. Atb. Red. T. Zeids. Rīga: Zinātne, 1978, lk 148 ja 215, milles räägitakse üldsõnaliselt metallide impordist Riiga, kuid konkreetset raua maaletoomise kohta pole seal sõnagi.

¹⁷ H. Valk, R. Saage et al. Archaeological excavations in Tarvastu, castle of the Teutonic Order. – Archaeological Fieldwork in Estonia 2021 (ilmunud 2022), lk 113–128, siin lk 125. Praeguse seisuga annavad R. Saage, M. Mäesalu, K. Oks. Iron production and trade in Estonia (ilmumas).

õnnelikult päralt sain ja, vahetanud seal mainitud rukki teiste kaupade vastu, edukalt tagasi tulin, siis ma andsin oma ülalmainitud sugulastele nende osa selle rukki eest teenitud rahast. Ometigi ei võtnud nad seda vastu, vaid palusid järeleandmatult, et ma läheksin selle varaga tagasi mainitud kohta Stockholmi. Selle peale vastasin ma, et eelseisval sügisel ajal on purjetada ohtlik, kuid nemad rääkisid, et ühtlasi on ka nende ja minu kasum seetõttu suurem. Lõpuks alistusin ma nende talumatule anumisele, võtsin neilt vastu veel kuus lasti sel moel, et igal juhul oleksid nii kahju kui ka kasu ühiselt kanda, ja naasin Stockholmi. Kui ma olin selle rukki ja teised asjad, mis mul kaasas olid, vahetanud vase ja raua ning teiste meile sobivate kaupade vastu, pidin ma tagasi tulema ning – oh häda! – tegin karide vahel läbi laevahuku; osa sellest kaubast läks kaotsi ja osa suudeti päästa, kuid ka kogu päästetud kauba võttis endale isand Mathyas, kes lasi selle mitte ilma ohuta ja suure vaevaga merest välja tuua. Kõik selle tõesti läbi elanud, naasin ma kurva südamega ja maksin oma ülal mainitud veresugulastele välja enda osa rukkist, nii nagu peab.

Selle ütluse tõepärasuse tunnistusena riputasin ma selle üriku külge oma pitseri koos nende õilsate ja ausate vasallide¹⁸ pitseritega, nimelt kohtuniku asetäitja Bertoldus de Sippe ning [kaasistujate] Thilonus Plate ja Conradus de Oalle omade, kes kõike siia kirja pandut minu suust kuulsid.

Antud Tallinnas, MCCC kolmekümne kuuendal Issanda aastal, seitsme venna pühal.¹⁹

Narva kodanik Florekinus de Ermennowe (lisanimi on säilinud ainult tema pitseril) oli kaupmees ja laevaomanik. Tema lisanimi võib osutada mingile kohanimele, mis on praeguses uurimisseisus tuvastamata. 1342. aastal elas üks Narva Florekinus (*Florekinus de Narwia*) üürnikuna ühes Tallinna majas.²⁰ Juhul kui tegemist oli ühe ja sama isikuga,²¹ hõlmas tema tegevus kaupmehena Narva ja Stockholmi kõrval ka Tallinna. Oma tunnistuse andis ta 1336. aastal samuti Tallinnas, aga mitte

¹⁸ Mõiste *famulus* lai tähendusväli hõlmab nii orja, teenrit, kannupoissi kui ka vasalli, aga antud juhul tähistas sõna usutavasti läänimeest, kes ei olnud rüütliks lõõdud.

¹⁹ Artikli autori tõlge ladina keelest. Tallinna Linnaarhiiv, TLA.230.1-I.106, digiteerituna: <https://www.ra.ee/apps/pargamendid/index.php/et/parchment/search?refcode=TLA.230.1-I.106&q=1> (19.03.2023). Trükituna Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten (LUB). Erste Reihe. Band 1–14. Hrsg. von F. G. von Bunge et al. Reval, etc.: Kluge und Ströhm, etc., 1853–2020, siin Band 2, nr 775. Üriku ja pitserite kirjeldus: G. von Hansen. Tallinna linna arhiivi kataloog. Teine, ümbertöötatud ja täiendatud väljaanne, korraldanud O. Greiffenhagen. III. jagu: ürikute regestid ja registrid. Tallinn, 1926, nr 106. Algselt üriku küljes rippunud neljast pitserist on üks, Thilonus Plate oma, kaotsi läinud.

²⁰ Das älteste Wittschopbuch der Stadt Reval (1312–1360). Hrsg. von L. Arbusow. (Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands. III. Folge. Revaler Stadtbücher 1) Reval: Franz Kluge, 1888, nr 538.

²¹ Sellel seisukohal on näiteks A. Süvalep. Narva ajalugu I. Taani- ja orduaeg. Toim. A. Soom. Narva, 1936, lk 34 ning P. Johansen. Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1951 (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar 74), lk 148.

rae, vaid hoopis Taani kuninga Põhja-Eesti asehaldurliku kohtu ees.²² Aastal 1336 Taani kuninga asehaldurit ametis ei olnud. Christoffer II surma (2. august 1332) ja Valdemar IV kuningaks valimise (24. juuni 1340) vahel oli Taanis interregnum ehk aeg ilma kuningata. Asehaldur Marquard Breide pani oma ameti Christoffer II surma järel maha. Järgmine asehaldur, täpsemalt viitseasehaldur, esineb allikais alles 1339. aasta 9. mail ja nimetati ametisse mitte enne 1338. aasta suve. Asehaldurita perioodil olid Põhja-Eesti kuninglikud linnused ja kogu piirkonna administreerimine siinsete kuninglike vasallide hallata.²³ Asehalduri asemikuna kohtunikuks olnud Bertoldus de Sippe (pitseril Cip[p]e)²⁴ ja kaasistujad Thilonus Plate²⁵ ja Conradus de Oalle²⁶, kes võtsid sellega vastutuse garanteerida Florekinuse ütluste tõele vastavus, olid Taani kuninga Põhja-Eesti läänimeeste seas üpris vähetähtsad isikud. Mõjukate vasallide jaoks oli nähtavasti tegemist ebaolulise toiminguga, mille täideviimine usaldati nii-öelda reavasallidele.

Tunnistuse andmine läänimeestega mehitatud asehaldurlikus kohtus tulenes usutavasti tõigast, et Florekinuse kaubaühisuse ülejäänud kaks liiget olid läänimehed. Florekinuse sõnul olid mõlemad kaubapartnerid tema veresugulased, mis aga ei tähenda seda, nagu olnuks Florekinus ise läänimees või alamaadlik. Bertoldus de Corbese lisanimi viitab Kõrvetküla tänapäeva Lääne-Virumaal Kadrina vallas.²⁷ Perekonna vanim teadaolev esindaja on 1306. aastal Taani kuninga läänimehena mainitud rüütel Bertoldus de Korbis.²⁸ Kuna Florekinus ei nimetanud oma kaubapartnerit rüütliks, võib eeldada, et tegemist on pigem sama perekonna kahe eri põlvkonna esindajatega. Bertoldus de Ellevere lisanimi osutab Ellavere küla Järvamaal (tänapäeval Koidu-Ellavere küla). Johanseni arvates oli tegu Ellevere (tuntud ka kui Erbar) aadliperekonna esimese teadaoleva esindajaga.²⁹ Kogu teave temast piirdub Florekinuse ürikuga, kuid analoogia alusel võib eeldada, et sarnaselt Bertoldus de

²² Allika tekst kohtuinstantsi ei maini, aga ilmselgelt ei olnud tegemist Tallinna raekohtuga.

²³ M. Mäesalu, S. Pajung. Danish-Estonian Relations in the Middle Ages. (Studies from The Museum of National History at Frederiksborg 6) Hillerød: The Museum of National History at Frederiksborg, 2022, lk 222–224; M. Mäesalu. Taani kuninga asehaldur Konrad Preen ja Jüriöö ülestõus. – Tuna 2021, 2, lk 9–24, siin lk 11.

²⁴ Kõnealune ürik on tema ainus mainimine allikates, samuti on tegemist teadaolevalt ainsa lisanime *de Sippe* kandjaga 14. sajandi Eestis. Oma lisanime oli ta saanud Sipa küla järgi Harjumaal (P. Johansen. Die Estlandliste des Liber Censur Daniae. Kopenhagen; Reval: Hagerup; Wassermann, 1933, lk 907).

²⁵ Tema isa Arnoldus Plate oli Tallinna raehärra ja bürgermeister, kuid isa ja poeg olid mõlemad ka Taani kuninga vasallid (P. Johansen. Die Estlandliste des Liber Censur Daniae, lk 894–895).

²⁶ Lisanimi tuleneb ilmselt Oola külast Harjumaal (tänapäeval osa Mahtra külast Rapla maakonnas). Conradus on esimene teadaolev von Ohali vasallisuguvõsa esindaja (P. Johansen. Die Estlandliste der Liber Censur Daniae, lk 886). Kuna talle kuulus (1345. aasta seisuga) Tallinna all-linnas maja, võib eeldada, et ta elas peamiselt ikkagi Tallinnas.

²⁷ P. Johansen. Die Estlandliste des Liber Censur Daniae, lk 869.

²⁸ Diplomatarium Danicum, 2. række, 6. bind. 1306–1312. Udg. af Franz Blatt, Kåre Olsen. København: Munksgaard, 1948, nr 25.

²⁹ P. Johansen. Die Estlandliste des Liber Censur Daniae, lk 849–850.

Corbesega oli ka Bertoldus de Ellevere läänimees. Kui Ellavere küla Järvamaal kuulus tema läänide hulka, siis võiks Bertoldus de Elleveret pidada Järvamaa maahärra ehk siis Saksa ordu vasalliks. Mõlema Bertolduse staatusele läänimehena osutab ka tõik, et nende käsutuses oli suures koguses rukist, mille nad eeldatavasti olid saanud andamina talupoegadelt.³⁰

Florekinuse tunnistus on seega üks varasemaid teateid Liivimaa läänimeeste huvist eksportida siinset peamist põllumajandussaadust – vilja. Kusjuures nende huvi ei piirdunud sellega, et müüa vili hea hinnaga kaupmehele maha, vaid nad olid valmis kandma ka kauplemisega kaasnevaid riske lootuses saada kõrgemat tulu. Oma esimese reisiga viis Florekinus 1335. aastal Stockholmi umbes 23 ja pool tonni rukist (12 lasti), millest poole oli kaupmees oma partneritelt välja ostnud. Ülejäänud kuulus seega kahele Bertoldusele. Kaubareisist teenitud tulu oli niivõrd suur, et partnerid veensid Florekinust kogu teenitud kasumi investeerima järgmisse kaubareisi, andes talle lisaks kaasa veel umbes 11 750 kg (6 lasti) rukist. Stockholmis tegeles Florekinus partertehingutega ehk siis ühe kauba vahetusega teiste kaupade vastu. Rootsist saadud kaupu – vaske, rauda ja muud – mainitakse vaid teise reisi puhul. Kui Florekinus esimesel korral Rootsist naasis, tahtis ta oma partnerite osad neile rahas (*in pecunia*) välja maksta. Järelikult oli ta vähemalt osa Stockholmist toodud kaupu Liivimaal maha müünud. Oma teisele reisile võttis ta lisaks viljale kaasa ka muid kaupu, mida ta eeldatavasti oli ostnud esimese reisi kasumi eest.

Florekinuse ja kahe Bertolduse ärimudel oli üles ehitatud Eesti vilja ja muude siit soetatud kaupade soodsa hinnaga vahetamisele vase, raua ja muu Rootsi kauba vastu Stockholmis ning sealt imporditud kaupade mahamüümisele Liivimaal, eeldatavasti Tallinnas või Narvas. Kasum ei tulnud pelgalt Eesti vilja soodsast ekspordist ega Rootsi vase ja raua tulusast impordist, vaid mõlema tehingu koosmõjul. Ka järgnevaist sajandeist leiab teateid Liivimaa vilja vahetamisest metallide vastu Stockholmis. Näiteks 1490. aastal saatis Tallinna raad Stockholmi 27 lasti rukist (umbes 52 tonni), mis vahetati seal 13 laevanaela, 6,5 leisika ning 6 marknaela vase ning 14 vaadi osmundi nimelise rauasordi vastu. Tehingult teenis Tallinna raad 43 Riia marka ja 17 killingit kasumit.³¹ Aastal 1532 seevastu saatis Stockholmi kaupmees Jan Jaspers Tallinna kaupmehele Helmick Fickele kaks lasti osmundit, kes omakorda saatis oma Rootsi partnerile kolm lasti rukist.³² Florekinuse ärimudel toimis seega

³⁰ Täielikult välistada ei saa ka võimalust, et üks kahest mehest (või mõlemad) olid mõisnikud, kes müüsid oma mõisate toodangut, kuid allikais puudub igasugune teave selle kohta, kas nad omasid mõisu või mitte. 14. sajandi läänimees võis oma sissetuleku saada ka puhtalt temale läänistatud maade talupoegade andamitest ega pidanud tingimata ise omama põllumaad ja mõisa.

³¹ Kämmererbuch der Stadt Reval 1463–1507. Bearb. Reinhard Vogelsang. (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte N. F. 27) Köln; Wien: Böhlau, 1976–1983, lk 548, nr 2109.

³² Gunnar Mickwitz. Aus Revaler Handelsbüchern. Zur Technik des Ostseehandels in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. (Societas Scientiarum Fennica. Commentationes humanarum litterarum. IX, 8) Helsingfors; Leipzig: Akademische Buchhandlung; Harrassowitz, 1938, lk 123.

hästi ka kakssada aastat hiljem. Järelikult võib Florekinuse tunnistust pidada heaks varaseks näiteks Liivimaa ja Rootsi vahelisest kaubavahetusest keskajal.

Tagasiteel oma teiselt Stockholmi-reisilt, arvatavasti 1335. aasta sügisel, tegi Florekinus läbi laevahuku ja kaotas osa oma kaupu. Isand Mathyas lasi küll osa laeval olnud kaupu päästa, aga võttis need endale. Mathyas oli arvatavasti mõni Rootsi kuninga teenistuses olnud foogt või vähemalt laevahuku toimumise piirkonnas mõjukas ülik, kes pidas enda õiguseks oma mõjupiirkonna rannaladel hukkunud laevadelt kaubad ise ära tuua ja omanikelt kaupade päästmise eest tasu nõuda.³³ Märkimisväärselt ei süüdistanud Florekinus isand Mathyast röövimises ega nõudnud – vähemalt selle üriku järgi – kaotatud kaupu tagasi, vaid maksis oma kahele kaubapartnerile oma osa (*partem meam*) välja.

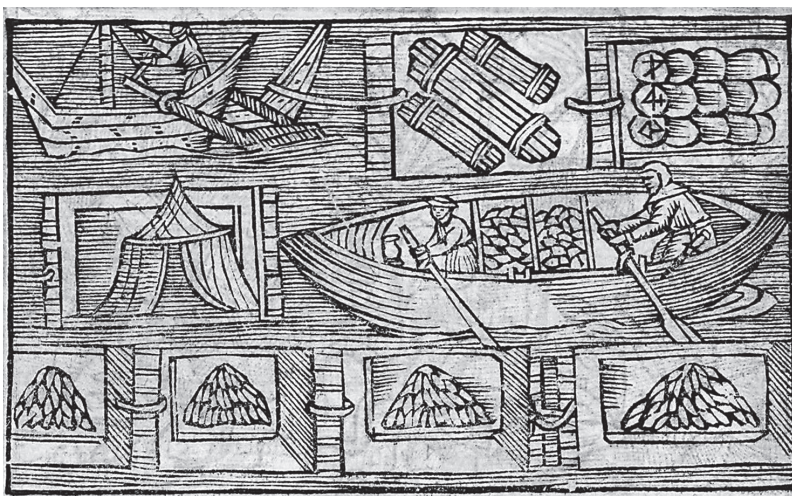
Siinkohal tekib aga küsimus, miks asub Florekinuse tunnistus Tallinna Linnaarhiivis. Tunnistuses oli küll üks Tallinnaga seostuv koht – tema kaubaühisusse ei kuulunud mitte ühtegi Tallinna raehärrat ega kodanikku –, kuid kuna tunnistuse sisuks oli Florekinuse eneseõigustus oma kaubapartnerite ees, ei saa seda kuidagi pidada Tallinna rae initsiatiivil koostatud ürikuks. Tegemist oli ju ikkagi Florekinuse isiklike huve kaitsnud dokumendiga. Nähtavasti on Florekinus üriku mingil hetkel Tallinna rae kätte andnud. Võib-olla pidas ta raadi üriku turvaliseks hoiustajaks, ja kui nii, siis selles osas oli tal vaieldamatult õigus.

Florekinuse võimalikele motiividele võib heita valgust üks juhtum aastast 1430, mil Tallinna raad arestis 16 vaati Rootsis toodetud osmundi nimelist rauasorti, mida Raasepori foogti sulane Tallinnas maha müüa plaanis.³⁴ Üks Wilhelm von Farensbachi teener, kes varem oli olnud Otto von Brakeli sulane,³⁵ teatas raele, et need rauavaadid kuuluvad temale ja ta on võimeline seda tõendama. Tallinna rae kirjavahetusest Raasepori foogti Otto Pogwischiga selgub, et foogt oli oma sulasele Cord Doringele teinud ülesandeks müüa Tallinnas maha kokku kolm lasti (36 vaati ehk umbes 4900 kg) osmundit, mille foogt oli lasknud uppunud kaubalaevadest välja tuua. Otto väitel oli ta oma päästeoperatsioonist Tallinna raadi teavitanud ning lasknud kaubal aasta otsa seista, oodates, et omanikud sellele järele tulevad. Kuna keegi kaupa nõutama ei tulnud, pidas foogt osmundit õigusega temale kuuluvaks. Tallinna raad jäi

³³ Rannaõiguse ja rannaröövi kohta: V. Niitemaa. Das Strandrecht in Nordeuropa im Mittelalter. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino Oy, 1955 (Annales Academiae Scientiarum Fennicae ser. B 94); W. Huschner. Königliche und fürstliche Strandrechtsprivilegien für Hansische Kaufleute und Städte im südlichen Ostseeraum (13.–15. Jahrhundert). – Les documents du commerce et des marchands, lk 203–218.

³⁴ LUB, Band 8, nr 247.

³⁵ Tallinna raad ei maini üheski oma kirjas kõnealuse mehe nime, rääkides temast üksnes osutustega tema endisele ja praegusele isandale. Otto von Brakel oli mõjukas Virumaa läänimees, kes teenis vahetevahel ka Saksa ordu Liivimaa haru diplomaadina. Wilhelm von Farensbach oli mõjukas Läänemaa läänimees, kes oli 1419. aasta järel pikaajases vastasseisus Saare-Lääne piiskopi ja toomkapiitliga. Kaks meest olid hõimlased, Wilhelmi teine abikaasa oli Otto tütar. Allikate napisõnalisuse tõttu jääb kahjuks teadmata, kas kõnealune teener tegeles rauakaubandusega omal initsiatiivil või oma isandaid teenides.

Pildil kujutatakse raudlattice ja osmundi transportimist paatidega, pildi allosas on neljas kuhjas osmundi tükid.

Olaus Magnus. *Historia de gentibus septentrionalibus. Romae, 1555, lk 438*

aga teisele seisukohale, kuulutas Wilhelm von Farensbachi anonüümseks jäänud teenri vaidlusaluse 16 rauavaadi õiguspäraseks omanikuks ja andis need talle üle.³⁶ Kirjavahetuses ei öelda, mil moel Farensbachi teener vaatide omandiõigust tõendas, kuid ühest teisest samaaegsest kaasusest selgub, et Stockholmis ostetud rauavaadid märgistati enne Tallinnasse laevatamist omaniku märgiga.³⁷ Kauba märgistamine omaniku märgiga oli muidugi üldine praktika peaaegu kõigi kaupade puhul. Ekskursist 15. sajandisse võib järeldada, et kaupmees Florekinus võis kaaluda võimalust, et juhul kui isand Mathyas asub tema hukkunud laevalt päästetud kaupu Tallinnas müüma, saaks ta need tagasi nõuda.

Järgnevad teated raua impordist 14. sajandi Liivimaale

1364. aastal arestis Rootsi kuninga asehaldur Soomes, Turu foogt Narve Ingevaldsson ühe Stockholmist Tallinna sõitnud laeva, mille lastis olid kolme Tallinna kaupmehe kaubad.³⁸ Laeva arestimise põhjuseks oli arvatavasti võitlus Rootsi trooni pärast. Veebruaris 1364 kuulutas grupp Rootsi ülikuid kuningas Magnus IV (1319–1364) tagandatuks ja valis tema asemel uueks kuningaks Mecklenburg-Schwerini hertsogi Albrecht II poja Albrekti (1364–1389). Valimisele järgnes 1365. aastani kestnud sisesõda kahe

³⁶ LUB, Band 8, nr 261, 267, 296, 319 ja 339.

³⁷ TLA.230.1.BB_52/VI, nr 33, Viljandi komtuuri kiri Tallinna raele, 20.05.1430; LUB, Band 8, nr 215 ja 304.

³⁸ Finlands medeltidsurkunder (FMU). Utg. af R. Hausen. Band 1. Helsingfors: Finlands Statsarkiv, 1910, nr 732–733. Seal on ka kirjade korrektne dateering: 9. aprill 1365. LUB, Band 2, nr 1000–1001 on kirjad ekslikult dateeritud 1364. aasta 20. märtsiga. Kirjade sisust selgub, et kaupade arestimine toimus eelnenud aastal.

kuninga toetajate vahel. Stockholmi linn toetas kuningas Albrekti, Soome asehaldur Narve seevastu jäi ustavaks Magnusele. Märtsis 1365 sai Magnus Gata lahingus lüüa ja langes Albrekti kätte vangi.³⁹ Seejärel seilas uus kuningas Soome ja asus aprillis piirama Narve residentsi, Turu linnust. Tallinna rae kirjad Narve Ingevaldssonile palvega arestitud kaubad vabastada jõudsid Turusse piiramise ajal ja sattusid kuningas Albrekti kätte. Kuningas heitis Tallinna raele ette tema vaenlastega suhtlemist ega näidanud üles mingisugust valmidust arestitud kaupade tagastamiseks.⁴⁰

Rae kirjavahetusest selgub, et laeva kipriks oli Brandanus Wise, kelle vend Hinricus oli Tallinna kodanik. Kui laev Tallinnast Stockholmi teele asus, andis Hinricus vennale 45 timmerit⁴¹ karusnahku (u 1800 nahka), mille Brandanus vahetas Stockholmis osmundi ja vase vastu. Kuna Hinricus väitis end olevat kauba omanik, toimis Brandanus järelikult oma venna kaubaagendina. Samal laeval oli ka Tallinna raehärrale Hermannus van der Hovele ja kodanikule Johannes Wittele kahasse kuulunud 13 vaati osmundit, mille nad olid 1364. aasta sügisel Stockholmis lasknud Brandanuse laevale lastida.

Hiljemalt selleks ajaks tegeles raua impordiga Stockholmist juba Tallinna kaupmeeskonna eliit, järelikult pidi tegemist olema tulusa äriga. Kui Florekinus esindas veel vanamoodsat hansakaupmeest, kes reisis oma kaupadega kaasas ja oli samal ajal ka laevaomanik, siis Hermannus van der Hove, Johannes Witte ja Hinricus Wise esindasid juba 14. sajandil esile kerkinud uut laadi hansakaubandust, kus kaupmees viibis pikemat aega ühes linnas paigal ja tegi äri oma teenistuses olevate kaubaagentide ja teistes linnades elavate kaubapartnerite vahendusel.⁴²

Karusnahkade eksport Tallinnast Stockholmi võib esmapilgul näida kummalisena, kuid Tallinna kaupmeeste Hans Selhorsti († 1536) ja Helmich Ficke († 1542) kaubaraamatutele tuginevad uuringud on näidanud, et vilja kõrval eksporditi Tallinnast Stockholmi suuremas koguses just Vene kaupu, sealhulgas karusnahku, mis seal edasi müüdi. Rootsist Tallinna imporditud raua müüsid 16. sajandi Tallinna kaupmehed osaliselt edasi Läänemere lõunakalda hansalinnadesse.⁴³

³⁹ C. Rock. Herrscherwechsel im spätmittelalterlichen Skandinavien: Handlungsmuster und Legitimationsstrategien. (Mittelalter-Forschungen 50) Ostfildern: Thorbecke, 2016, lk 74–81.

⁴⁰ FMU, Band 1, nr 734.

⁴¹ Karusnahakimp, 40 (harvem 60) nahka.

⁴² I. Leimus, A. Mänd. Reval (Tallinn): A City Emerging from Maritime Trade. – The Routledge Handbook of Maritime Trade Around Europe 1300–1600. Ed. by W. Blockmans, M. Krom, J. Wubs-Mrozewicz. London; New York: Routledge, 2017, lk 273–291, siin lk 278–279.

⁴³ G. Mickwitz. Aus Revaler Handelsbüchern, lk 37–38 ja 79–80; G. Kerkkonen. Borgare och bondeseglare. Handelssjöfart på Reval genom och i SV-Finlands skärgård under tidigt 1500-tal. Kring tvenne skuldböckers notismaterial detaljutredningar och reflexioner. (Historiallisia tutkimuksia 106) Helsingfors: Suomen historiallinen seura, 1977, lk 55, 97 ja 139–140; C. Jahnke. Netzwerke in Handel und Kommunikation an der Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert am Beispiel zweier Revaler Kaufleute. Habitulatsioonidissertatsioon. Kiel: Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, 2003, lk 138–140, 165–170, 197–199, 208–212, 225–226 ja 266. Kätesaadav internetilehekülgedelt: https://www.hansischergeschichtsverein.de/file/jahnke_2019_i.pdf ja https://www.hansischergeschichtsverein.de/file/jahnke_habil_2019_ii.pdf (2.04.2024).

Varaseim teade osmundi väljaveost Liivimaalt pärineb juba aastast 1368. Lübecki naelatolli nimekirjade järgi eksportis Tallinna kaupmees Hans de Linen sel suvel Lübeckisse mainimata koguses osmundit ja üheksa naela köieheidet koguväärtusega 33 Lübecki marka.⁴⁴ Kuna sama allika andmete järgi oli last osmundit (12 vaati) väärt 30 Lübecki marka,⁴⁵ samas kui kaheksa naela köieheite väärtuseks oli kuus ja pool Lübecki marka,⁴⁶ võib Hans de Lineni eksporditud osmundi väärtuseks lugeda ligikaudu 25–26 Lübecki marka, mis vastab umbes kümne vaadi osmundiga. Järgmisest sajandist leiab juba hulgaliselt juhuslikke teateid osmundi väljaveost Läänemere lõunakalda linnadesse.⁴⁷ Tallinna komtuur näiteks eksportis 1421. aastal Gdańskisse kolm lasti ehk ligi viis tonni osmundit⁴⁸ ning Stralsundi kaupmees Hans Love importis 1430. aasta paiku Stockholmist üle Tallinna 16 vaati osmundit.⁴⁹ 1450. aastal on kaks Tallinna kaupmeest eksportinud viis lasti ehk umbes kaheksa tonni osmundit Flandriasse.⁵⁰ Naelatolli nimekirjade järgi importis Lübeck 1493. aastal Tallinnast umbes 17 tonni, Riist 15 tonni ja Uus-Pärnust ligikaudu 800 kg osmundit. Järgmisel aastal aga Tallinnast umbes seitse tonni osmundit.⁵¹

Lübecki naelatolli nimekirjadest aastast 1368–1369 leiab ka varaseimad teated raua impordist Saksamaalt Liivimaale. Tallinna raehärra Hermannus van der Hove lasi kevadel 1368 Lübeckist Tallinna saata ühe lasti (12 vaati) osmundit.⁵² See on ka ainus allikateade Rootsi raua impordist Tallinna Lübecki kaudu. Kuna sama mees oli juba 1364. aastal tegev osmundi impordiga Stockholmist Tallinna, võib eeldada, et tema kaubapartnerid olid antud juhul otsustanud kasutada Lübeckit transiit-sadamana, selle asemel et läkitada Hermannuse raud otse Tallinna.

Lübeckist Riiga sõitis ajavahemikus 18. märts 1368 kuni 10. märts 1369 kokku viis laeva, millest nelja lastis oli ka rauda. Rauakaubandusega Lübeckist Riiga oli tegev kokku 11 kaupmeest, kellest kaks (Evar Pawel ja Hinrich de Camen) eksportsid rauda Riiga kahel korral aastas.⁵³ Tähelepanuväärselt kasutati kõigis Riiga seotud

⁴⁴ Die Hansischen Pfundzollisten des Jahres 1368 (18. März 1368 bis 10. März 1369). Hrsg. von G. Lechner. (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte 10) Lübeck: Verlag der Hansischen Geschichtsvereins, 1935, lk 131, nr 332.

⁴⁵ Die Hansischen Pfundzollisten des Jahres 1368, lk 87, nr 65.

⁴⁶ Die Hansischen Pfundzollisten des Jahres 1368, lk 123, nr 242.

⁴⁷ Lisaks allpool toodud näidetele osutavad osmundi ekspordile 15. sajandi Liivimaalt ka järgmised teated: LUB, Band 8, nr 582 ja 928; LUB, Band 11, nr 750; LUB, Band 13, nr 656; LUB, Band 14, nr 167.

⁴⁸ LUB, Band 5, nr 2605.

⁴⁹ LUB, Band 8, nr 351, 429 ja 585.

⁵⁰ LUB, Band 11, nr 251.

⁵¹ Die Lübecker Pfundzollbücher, 1492–1496. Hrsg. von H.-J. Vogtherr. (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte N. F. 41) Köln: Böhlau, 1996, lk 71, 126, 236, 397, 596, 720–21, 776, 962, 1003 ja 1048; F. Bruns. Die Lübeckischen Pfundzollbücher von 1493–1495. – Hansische Geschichtsblätter 14 (1908), lk 357–408, siin lk 396 räägib ka 23 lasti ehk umbes 27 tonni osmundi ekspordist Riist Lübeckisse aastal 1492, kuid mainitud allika publikatsioonis seda teavet ei leidu. Vt ka T. Sepp. Raua impordist, lk 8.

⁵² Die Hansischen Pfundzollisten des Jahres 1368, lk 87, nr 65.

⁵³ Die Hansischen Pfundzollisten des Jahres 1368, lk 90, nr 78, lk 134–135, nr 348, lk 189, nr 620 ja lk 273, nr 1106. Ainus rauata Riiga sõitnud laev on samas, lk 189–190, nr 621, kuid selle puhul pole mitme kaupmehe kaupu loetletud.

sissekannetes üksnes üldmõistet „raud“, osmundit ei ole mainitud kordagi. Enamik sissekandeid raua ekspordist Riiga mainib üksnes kauba väärtust, mitte selle koguseid, ning vahel on raua väärtus märgitud kahasse sama kaupmehe teiste kaupadega. Rauda eksporditi Riiga kokku 268 Lübecki marga väärtuses, millele lisandub 400 marga väärtuses rauda ja kangast, 130 marga väärtuses rauda, pliidi ja kangarull ning 538 marga väärtuses kangast, rauda ja sularaha.

Lübecki naelatolli nimekirjades 1368–1369 tervikuna leidub sõna „raud“ kokku 77 sissekandes, millest 41 märgivad raua importi Lübeckisse ja 36 raua ekspordi Lübeckist. Raua kogust mainitakse kokku vaid 14 korral, viiel juhul impordi ja üheksal juhul ekspordi puhul. Mõnikord on sõna „raud“ kasutatud sünonüümina sõnale „osmund“,⁵⁴ teistel juhtudel on rauda ja osmundit selgelt omavahel eristatud.⁵⁵ Osmundit loendati tollinimekirjades vaadi ja lasti kaupa. Ka rauda loendati vaadi ja lasti kaupa, kuid teatud juhtudel on rauda loendatud ka kaalu või saja tüki kaupa.⁵⁶

Järelikult võis osa Riiga eksporditud rauast olla Rootsi päritolu ja osa Saksa (või ka mingit muud) päritolu, aga midagi konkreetset öelda ei saa. Kolmel juhul on Riiga eksporditud rauda, mida loendati saja tüki kaupa – 800 tükki väärtuses 20 Lübecki marka, 1500 tükki väärtuses 42 marka ja 1500 tükki väärtuses 42,5 marka.⁵⁷ See teeb saja tüki raua väärtuseks umbes 2,5–2,8 Lübecki marka. Kuna üks vaat osmundit oli väärt umbes 2,5 marka ja vaadis oli ligikaudu 480 tükki osmundit, oli see Lübeckist imporditud 100 tüki kaupa müüdud raud peaaegu viis korda kallim kui osmund.

Võrdlus teiste allikatega osutab, et 100 tüki kaupa müüdud raud võis olla hoopiski teras. Lübecki kaupmehe Bosse Gravenhorsti juhuslikult säilinud kiri Tallinna kaupmehele Hermen Wendelele 1470. aasta 29. juunist teatab, et muu kauba seas saatis Bosse Tallinnasse ka ühe vaadi Stalebergi terast väärtusega kaheksa Lübecki marka ja ühe pooltünni 12 600 tüki terasega hinnaga kolm Lübecki killingit 100 tüki kohta.⁵⁸ 15. sajandi allikate järgi imporditi Lübeckist ja teistelt Saksa aladelt Liivimaale üksnes terast ja plekki.⁵⁹ Raua importi Saksamaalt Liivimaale pärast aastat 1368 ei mainita allikates kordagi.

⁵⁴ Die Hansischen Pfundzollisten des Jahres 1368, lk 139, nr 362: kolm tünni rauda Stockholmist Lübeckisse sõitnud laeval.

⁵⁵ Die Hansischen Pfundzollisten des Jahres 1368, lk 305, nr 1359–1363: osmund ja raud koguväärtusega 115 Lübecki marka.

⁵⁶ Die Hansischen Pfundzollisten des Jahres 1368, lk 103, nr 126 (kaalu kaupa) ja lk 97, nr 99 (tüki kaupa).

⁵⁷ Die Hansischen Pfundzollisten des Jahres 1368, lk 90, nr 78 ja lk 134, nr 348.

⁵⁸ LUB, Band 11, nr 733.

⁵⁹ K. H. Saß. Hansischer Einfuhrhandel in Reval um 1430. (Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ost-Mitteleuropas 19) Marburg: Herder, 1955, lk 93; H. von zur Mühlen. Hansische Warenlieferungen nach Reval 1426–1427. – Fernhandel und Handelspolitik der baltischen Städte in der Hansezeit. Beiträge zur Erforschung mittelalterlicher und frühneuzeitlicher Handelsbeziehungen und -wege im europäischen Rahmen. Hrsg. von N. Angermann, P. Kaegbein. (Schriften der Baltischen Historischen Kommission 11) Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, 2001, lk 157–176; R. Saage, M. Mäesalu, K. Oks. Iron production and trade in Estonia.

Tallinna laevatollinimekirjades aastatest 1378–1384 ja üksikutes säilinud 14. sajandil Liivimaa linnade väljastatud tollimaksuviitungites teated rauakaubanduse kohta puuduvad.⁶⁰ Tolleaegsetesse Tallinna tollinimekirjadesse kanti tavaliselt üksnes tollitud kaupade väärtus. Kaupu endid ja nende koguseid on mainitud juhuslikult, enamasti on tegemist soola ja kangaste impordi ning rukki, vaha ja karusnahkade ekspordiga. Pealegi ei kajastu tollinimekirjades sugugi kogu Tallinna merekaubandus. Tallinna ja Rootsi kuningriigi vahel seilanud laevu 14.–15. sajandi Tallinna tollinimekirjadest ei leia, millest võiks järeldada, et Rootsiga kauplemisel naelatolli tasuma ei pidanud. Samuti ei kehtinud naelatoll sugugi alati kõigile kaupadele, vahel tolliti üksnes teatud sisse- ja väljaveokaupu, nagu näiteks sool või rukis.⁶¹ Niisiis ei saa tõigast, et Tallinna 1378–1384 tolliandmetes puudub teave rauakaubanduse kohta, sugugi järeldada mingisugust katkestust raua impordis.

Tallinna kaupmeeste jätkuvat osalust Läänemere piirkonna osmundikaubanduses näitab selgelt 1394. aasta kevadel kirja pandud teade Tallinna kaupmehele Ludeke Dunevarile ja tema partneritele kuulunud osmundist, mille Mecklenburgi hertsogi teenistuses olnud mereröövliid röövisid ühelt Trave jõe ehk siis Lübeckisse suundunud laevalt.⁶² Laeva lähtesadamat allikas ei mainita, kuid kuna Mecklenburgi mereröövliid võitlesid 1389. aastal kolme Skandinaavia kuningriigi valitsejannaks tõusnud Margrete vastu ja toetamaks tema kätte vangi langenud kukutatud Rootsi kuningas Albrektit, kellele Rootsis oli ustavaks jäänud peaasjalikult Stockholmi linn,⁶³ võiks eeldada, et röövitud laev tuli pigem Liivimaalt kui Stockholmist.

Samast ajast pärineb ka varaseim teade raua ekspordist Tallinnast teistesse Liivimaa linnadesse. 1396. aasta 3. veebruaril käskis Saksa ordu Narva foogt Tallinna rael peatada linnast lähtuv raua salakaubandus Tartusse, millega ordu võimu alune Tallinn toetavat Saksa ordu vaenlasi.⁶⁴ Saksa ordu ja Tartu piiskopkonna pingeliste suhete oludes, mis viisid samal suvel sõjani,⁶⁵ oli ordu nähtavasti keelanud raua kui sõjalise otstarbega kauba müümise Tartusse. Narva foogti andmetel pakkisid Tallinna

⁶⁰ Revaler Zollbücher und -quittungen des 14. Jahrhunderts. Hrsg. von W. Stieda. Halle, 1887; W. Koppe. Revals Schiffsverkehr und Seehandel in den Jahren 1378/84. – Hansische Geschichtsblätter 64 (1940), lk 111–152 (sisaldab olulisi täiendusi ja parandusi Wilhelm Stieda editsioonile).

⁶¹ Revaler Schiffslisten 1425–1471 und 1479–1496. (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte 13) Hrsg. von R. Vogelsang. Köln etc.: Böhlau, 1992, lk xii–xxiii; Tallinna ajalugu I, 1561. aastani. Toim. T. Kala, T. Tamla. Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2019, lk 210–212; J. Schildhauer. Zum See- und Handelsverkehr Tallinns im 16. Jahrhundert – auf der Grundlage Tallinner Hafenzollregister. – Eesti NSV ajaloo küsimusi 6 (1970), lk 33–42.

⁶² Hanserecesse. Die Rezesse und andere Akten der Hansetage von 1256–1430. Hrsg. von K. Koppmann. Band 4. Leipzig: Duncker & Humblot, 1877, nr 640.

⁶³ V. Etting. Queen Margrete I (1353–1412) and the Founding of the Nordic Union. (The Northern World 9) Leiden; Boston: Brill, 2004, lk 60–71; M. Linton. Margrete, Põhjamaade kuninganna 1375–1412. Tallinn: Eesti Raamat, 2002, lk 92–115.

⁶⁴ LUB, Band 4, nr 1409.

⁶⁵ M. Mäesalu. Tartu piiskop Dietrich Damerow ja Saksa ordu. – Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 2019 (ilmunud 2020), lk 36–58, siin lk 47–50.

kodanikud ja linna külastanud võõrkaupmehed rauda ümber heeringatünnidesse, valetasid ordu ametnikele, et tegemist on Pihkvasse tarnitava heeringaga, ning viisid raua hoopis Tartusse. Usutavasti osutab see teade juba pikemat aega toimunud rauakaubandusele Tallinna ja Tartu vahel. Kaupmeestele oli harjumuspärase kaubapidamisega hoidmine nähtavasti olulisem kui kuulekus Saksa ordule ja ordu kehtestatud abistajate kaubanduspiirangute järgimine. 1396. aastal mainitud raua päritolu ei ole allika üldsõnalisuse tõttu võimalik tuvastada. Siiski ei saa välistada, et tegemist võis olla Rootsist imporditud osmundiga.⁶⁶ Varasem konkreetne teade Tallinna ja Tartu vahelisest osmundikaubandusest pärineb umbes aastast 1417.⁶⁷

Raua turustamine 14. sajandi Tallinnas ja Riias

Andmeid raua müümisest ja ostmisest 14. sajandi Liivimaal leidub nii Tallinna kui ka Riia rae arveraamatutes. Riia rae arveraamatud on säilinud aastatest 1348–1361, Tallinna omad aastast 1363, 1369–1375 ning 1376–1380. Sissekanded on niivõrd napsõnaliselised, et kui mainitud on üksnes rauda või terast, ei ole kuidagi võimalik öelda, kas tegemist oli impordi või Liivimaa kohapealse toodanguga. Importrauda saab tuvastada eelkõige juhul, kui selle kohta on kasutatud sõna „osmund“.

Kõige varasem teade osmundist keskaegsel Liivimaal pärineb arvatavasti 1357. aasta algusest, mil Riia raad ostis seitsme veeringu eest ühe vaadi osmundit.⁶⁸ Järgmisel aastal ostis Riia raad veel ühe vaadi osmundit, seekord viie veeringu eest.⁶⁹ Lihtsalt „raua“ ostmise kohta puuduvad Riia 14. sajandi arveraamatus igasugused andmed, mis on vägagi üllatav, arvestades eespool täheldatud teateid raua impordist Lübeckist. Küll aga tasus Riia raad neljal korral seppadele „kõiksugu rauast asjade“ (ld *diversis ferramentis*) valmistamise eest.⁷⁰ Osmundi olulisusest Riia kaubanduselus annab märku tõsiasi, et ajavahemikus 1376–1384 lisas raad osmundi nende kaupade hulka, mille jaemüük oli külaliskaupmeeste jaoks keelatud.⁷¹ Seni olid nimekirjas olnud vaid kõige tähtsamad lääne importkaubad kangas, sool ja heeringad. Nii nagu

⁶⁶ T. Sepp. Raua impordist, lk 7.

⁶⁷ LUB, Band 5, nr 2110.

⁶⁸ Kämmerlei-Register der Stadt Riga 1348–1361 und 1405–1474, Band 1. Bearb. August von Blumerincq. Leipzig: Duncker & Humblot, 1909, lk 54. Riia rae majandusaasta algas ja lõppes mihkklipäevaga (29. september). Sissekanded arveraamatusse tehti jooksvalt aasta vältel, kuid mitte tehingu tegemise, vaid arve tasumise ajal. Kuna osmunditehingu sissekanne on tehtud pärast 1356. aasta jõule ning sellele eelneb sissekanne ölle ostmisest vastlapäevaks, võib eeldada, et tehing tehti 1357. aasta alguses. Samas järgneb sellele mõni rida hiljem sissekanne mihkklipäeval joodud veini tasumisest. Seega jääb ebaselgeks, kas osmund osteti 1356. või 1357. aastal.

⁶⁹ Kämmerlei-Register der Stadt Riga 1348–1361, lk 60.

⁷⁰ Kämmerlei-Register der Stadt Riga 1348–1361, lk 45, 69–70 ja 72.

⁷¹ Die Quellen des Rigischen Stadtrechts bis zum Jahr 1673. Hrsg. von J. G. L. Napiersky. Riga: Deubner, 1876, lk 204–207; D. Lele-Rozentāle. Die Stellung der Burspraken von Riga als spezifische Rechtstexte der Stadt. Untersucht anhand des Ciuiloquium von 1376. – Aufgaben einer künftigen Kanzleisprachenforschung. (Beiträge zur Kanzleisprachenforschung 3) Hrsg. von J. Meier, A. Ziegler. Wien: Edition Praesens, 2003, lk 119–130, siin lk 121–124.

soola ja heeringat, ei tohtinud külaliskaupmehed nüüdsest müüa osmundit väiksemas koguses kui pool lasti. Nähtavasti oli osmund Riias ikkagi tunduvalt tähtsamaks importkaubaks kui Saksamaa raud.

Tallinna raad seevastu on millalgi 14. ja 15. sajandi vahetusel keelanud heeringa, soola, linnaste ja osmundi ladustamise linna tänavatel, käskides neid hoida soolakeldrites või hoovides.⁷² Järelikult oli Tallinna kaupmeeste käes loetletud kaupu vahetevahel niivõrd suurtes kogustes, et need ei mahtunud nende tavapärastesse hoiuruumidesse ära. Omamoodi kõneleb ka see osmundi olulisest rollist Tallinna kaubandusel. Varaseim teade Rootsi importraua Tallinnas leidub 1363. aasta 30. septembril alustatud, kuid peatselt pooleli jäetud rae väljaminekute raamatus,⁷³ mille järgi on raad ostnud „100 osmundit 15 ööri eest“.⁷⁴ See on ka ainus kord, kui keskaegse Liivimaa kirjalikes allikates mainitakse osmundi müümist tüki kaupa. Kõigil muudel juhtudel müüdi osmundit vaadi või lasti kaupa. Võrdlus 1297.–1298. aastal Riias kirja pandud teatega kohaliku sooraua müümisest hinnaga 13 ööri saja tüki kohta⁷⁵ jätab igatahes mulje, et Rootsist imporditud osmund oli siinse kohaliku rauatoodanguga enam-vähem samas hinnaklassis.

Mihklipäeva järel 1369 sisse viidud Tallinna rae arveraamat, mille sissekanded hõlmavad kindlasti 1374. ja ulatuvad arvatavasti ka 1375. aastasse,⁷⁶ sisaldab kokku 14 kannet osmundi asjus. Neljal juhul on mainitud nii rae ostetud osmundi kogus kui ka selle hind. 1370. aastal osteti kolm vaati osmundit hinnaga neli Riia marka miinus kuus ööri ning pool lasti (ehk siis kuus vaati) osmundit hinnaga kuus marka ja üks veering. 1372. aastal ostis raad ühelt kaupmehelt ühe vaadi osmundit viie ja poole veeringu eest, teiselt kaupmehelt aga ühe vaadi kaheksa veeringu ja nelja ööri eest. Kuuel juhul oli märgitud ostetud osmundi hind, aga mitte kogus. Näiteks 1372. aasta alguses „3½ marka osmundi eest“.⁷⁷ Kolmel juhul hõlmas arveraamatusse kantud kulurida lisaks osmundile ka teisi kaupu. Näiteks 1372. aastal „Luttiken Grimmenile 16 ööri ja 4 lübischet osmundi eest ja rannavärava torni vajaduste eest“.⁷⁸ Ühel juhul pandi kirja, et raehärra Johann Kurowele ollakse võlgu üks vaat osmundit. Johann Kurowe oli samal ajal ka üks kahest rae kammerhärrast.⁷⁹

⁷² LUB, Band 4, nr 1516.

⁷³ T. Salminen. *Obscure Hands – Trusted Men. Textualization, the Office of the City Scribe and the Written Management of Information and Communication of the Council of Reval (Tallinn) before 1460.* Tampere: University of Tampere, 2016, lk 275–276.

⁷⁴ Tallinna wanimad linna arweraamatud. 1363–1374, lk 10: *Item 100 ossemvndes vor 15 oras.*

⁷⁵ Das Rigische Schuldbuch (1286–1352). Hrsg. von H. Hildebrand. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, 1872, lk 6, nr 83.

⁷⁶ T. Salminen. *Obscure Hands*, lk 273.

⁷⁷ Tallinna wanimad linna arweraamatud. 1363–1374, lk 30. Teised näited: samas, lk 35, 37, 38, 49 ja 65.

⁷⁸ Tallinna wanimad linna arweraamatud. 1363–1374, lk 35: *Luttiken Grimmen 16 ore vnde 4 lubisce vor osemunt vnde to des tornes behof op der strantporten.* Teised näited: samas, lk 23 ja 75.

⁷⁹ Tallinna wanimad linna arweraamatud. 1363–1374, lk 31. Kuna sissekanne on maha tõmmatud, võib eeldada, et raad maksis oma võla ära. Kurowet mainitakse kammehärrana samas, lk 30.

Lisaks osmundile leiab Tallinna rae arveraamatust ka kuus kannet raua ostmisest. Pooled neist on sellised nagu järgnev teade aastast 1374: „raua eest pool marka“.⁸⁰ Kolmel juhul on mainitud ka kauba kogust ja makstud raha. Nii ostis raad 1371. aastal esiteks seitsme marga eest pool lasti rauda, teiseks 15 veeringu eest kolm vaati rauda ning kolmandaks viie veeringu eest ühe vaadi rauda.⁸¹ Kuna mainitud „raua“ hind ei erinenud eriti osmundi hinnast ning seda osteti samuti vaatide ja lasti kaupa, võib oletada, et ka nende kolme sissekande puhul oli tegemist osmundiga. Rootsi importraua osmundi hind on 14. sajandi Liivimaal kõikunud seega umbes ühe ja kahe Riia marga vahel, kusjuures hinnad võisid ka ühe aasta sees märgatavalt erineda. Suuremate koguste puhul on hind olnud odavam kui ühe vaadi kaupa ostes. Samas võib märgata, et 1357. ja 1372. aasta vahel on osmundi nominaalhind olnud üpriski stabiilne ega ole märgatavalt tõusnud või langenud.

Vaadi kaupa müüdud raua nominaalhind 14. sajandi Riias ja Tallinnas

Linn	Aasta	Ühe vaadi hind arvutatuna Riia markadesse	Ostetud kogus vaatides	Kauba liik
Riia	1357	1,75	1	osmund
Riia	1358	1,25	1	osmund
Tallinn	1370	1,29	3	osmund
Tallinn	1370	1,04	6	osmund
Tallinn	1371	1,167	6	raud
Tallinn	1371	1,25	3	raud
Tallinn	1371	1,25	1	raud
Tallinn	1372	1,37	1	osmund
Tallinn	1372	2,08	1	osmund

Tallinna rae arveraamatutes 1376–1380⁸², 1432–1463⁸³ ning 1463–1507 puuduvad sissekanded raua ostmisest. Ainsaks erandiks on 1487. aasta 15. detsembri kanne 38 marga maksmisest Johann Superile tasumaks rae teenistuses olnud sepa Hinrik

⁸⁰ Tallinna wanimad linna arweraamatud. 1363–1374, lk 62. Teised näited: samas, lk 17 ja 53.

⁸¹ Tallinna wanimad linna arweraamatud. 1363–1374, lk 21 ja 26–27.

⁸² D. Heckmann. Das Revaler Kämmererbuch von 1376 bis 1380. – Zeitschrift für Ostforschung 1992, 41:2, lk 186–247.

⁸³ Kämmererbuch der Stadt Reval, 1432–1463. Bearb. R. Vogelsang. (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte. N. F. 22) Köln; Wien: Böhlau 1976.

Stoffi võlga kaupmehe ees, kellelt sepp oli ostnud ühe lasti osmundit.⁸⁴ Riia rae arveraamatus 1405–1474 leidub kokku vaid kuus rauaostu. Selles valguses näivad need 20 korda, kui Tallinna raad on aastatel 1369–1375 rauda ostnud, ebaharilikult sagedased ja väärivad lähemat selgitust. Rae ostetud raua kasutamise otstarvet võib välja lugeda vaid 1370. aastal enne 8. septembrit tehtud sissekandest, mille järgi kasutati ehitamise tarbeks mõeldud 40-margasest rahasummast kuus marka ja üks veering poole lasti osmundi ostmiseks.⁸⁵ Ehitusel kasutatavad rauddetailid pidid ostetud toormaterjalist valmistama siiski linna sepad. 14. sajandi Tallinna arveraamatuis leidub küll hulganisti teateid seppadele makstud töötasudest, kuid kannete napolisõnalisus ei võimalda ühtegi neist otseselt seostada rae ostetud raua kasutamisega. Kõigest kokku jääb igatahes mulje, nagu oleks Tallinna raad teatud sepatööde tellimisel ise varustanud seppi importrauaga, kuid on 1375. aasta järel sellest praktikast loobunud. Kas tegemist oli rae teadliku püüdega ärgitada seppasid kasutama Rootsi importrauda, mis lõpetati seejärel, kui poliitika oli edu saavutanud, või lihtsalt muutusega seppade ja rae vahelises asjaajamises, ei ole praeguses uurimisseisus võimalik kindalt öelda.

Järeldused

Teave raua impordist Liivimaale kajastub kirjalikes allikates alates 14. sajandist. Rootsi importrauda mainitakse esimest korda 1335. aasta sündmusi kajastanud Narva kaupmehe Florekinuse tunnistuses, raua importi Saksamaalt seevastu 1368. aasta Lübecki naelatolli nimekirjades. Mõlemal juhul ei kõnele allikad mitte uute kaubasidemete loomisest, vaid annavad esimesi teateid ilmselt juba varem eksisteerinud kaubandusest, mille tegelikku algusaega ei saa kirjalike allikate alusel tuvastada.

Rootsi raua import keskaegsele Liivimaale näib olevat olnud kasumlik äri, nagu ilmneb juba mainitud Florekinuse 1336. aastal antud tunnistusest. Tulusaks tegi selle siinsete eksportkaupade – kohaliku vilja, karusnahkade ning Vene kaupade – soodsatel tingimustel vahetamine osmundi ja teiste Rootsi kaupade vastu Stockholmis. Sellise äri tulemusena oli keskaegse Liivimaa mõjukates merelinnades – Tallinnas ja Riias – Rootsi rauda saada rohkem, kui seda kohapeal maha müüa suudeti, nii et osa osmundist eksporditi siit üle mere kolmandatesse riikidesse. Kuigi teated osmundi ekspordist keskaegselt Liivimaalt on sporaadilised ja mahud ei ole kuidagi võrreldavad näiteks Stockholmist otse Lübeckisse tarnitud raua mahtudega, peab siiski tõdema, et hiljemalt 15. sajandiks olid Tallinnast ja usutavasti ka Riias saanud Läänemere piirkonna osmundikaubanduse transiitlinnad. Varaseim teade osmundi ekspordist Tallinnast pärineb aastast 1368, mistõttu näib, et juba 14. sajandil võis Rootsi importraua hulk kohati ületada siinset nõudlust.

⁸⁴ Kämmereibuch der Stadt Reval, 1463–1507, nr 2009 ja 2109.

⁸⁵ Tallinna wanimad linna arweraamatud. 1363–1374, lk 15.

Teated raua impordist Saksamaalt piirduvad 1368.–1369. aasta ja Lübecki sadamaga. Tollal Lübeckist Tallinna tarnitud raua puhul oli tegemist osmundiga, kusjuures Lübeckil näib olevat olnud pelgalt transiitsadama roll Stockholmi ja Tallinna vahel. Riiga seevastu imporditi tollal Lübeckist rauda regulaarselt, kuid andmete üldsõnalisuse tõttu ei ole võimalik tuvastada tarnitud raua päritolu. Seega jääb teadmata, kas tegu oli Saksamaal, Madalmaades, Hispaanias või hoopis Rootsis toodetud rauaga. Ent näib, et vähemalt osa „raua“ nime all Lübeckist Riiga saabunud kaubast võis olla teras. Hilisemates allikates puuduvad teated raua impordist Saksamaalt ja Läänemere lõunakalda hansalinnadest. Küll aga on sealt 15. sajandil imporditud terast ja plekki – tegemist polnud siiski mitte raua, vaid rauast valmistatud materjalidega. Niisiis on Rootsi raud saanud hiljemalt 15. sajandiks ainsaks kirjalikes allikates mainitud importrauaks keskaegsel Liivimaal. Rootsi raua domineerimine muu päritolu rauaga võrreldes ilmneb juba 14. sajandi allikates, mis võib samas tuleneda tõigast, et Liivimaal kohapeal toodetud raud esineb kirjalikes allikates üpriski harva.⁸⁶ Andmed importrauade turustamisest 14. sajandi Liivimaal piirduvad Riia ja Tallinna rae ostudega ning 1396. aasta teatega raua ekspordist Tallinnast Tartu. Varaseim teade osmundist pärineb 1357. aasta alguse Riist, mil linna raad ostis ühe vaadi Rootsi importrauda. Tallinna 1369.–1375. aasta arveraamatutes leiduvad ebaharilikult sagedased teated raua ostmisest rae poolt, kusjuures enamikul juhtudel on tegu Rootsi importrauaga, võivad osutada Tallinna raehärrade teadlikule püüdlusele mõjutada linna seppi just seda rauda kasutama. Liivimaal kohapeal toodetud raua müümisest on seevastu säilinud vaid üks aastatest 1297–1298 pärinev teade Riist. Hinnavõrdlus näitas, et Rootsi importraud oli siinse kohaliku rauaga ligikaudu samas hinnaklassis. Kuna sepp pidi osmundist esemete valmistamiseks seda oluliselt vähemal määral eeltöötleva kui soorauast valmistatud kaubarauda, kulus tal osmundist raudesemete valmistamiseks ka vähem puusütt. Sepa jaoks oli osmund seega mõistlikum valik, juhul kui see oli kohapealse rauaga samas hinnaklassis. Järelikult on täiesti mõeldav, et ulatuslik Rootsi raua import 14.–15. sajandil võis pikapeale muuta kohaliku rauatootmise ebarentaablikuks.

Artikli valmimist on toetanud AS Postimees Grupi projekt „Eesti rauametallurgia kõrgaeg ja hääbumine 12.–14. sajandil“ (POST126).

⁸⁶ M. Mäesalu. Maahärrad ja sooraud. Rauatootmine keskaegsel Liivimaal kirjalike allikate valguses. – Eesti aastal 1200. Oma ja võõras. Toim. I. Leimus, M. Mägi (ilmumas).